

Sonja Brentjes. *Teaching and Learning the Sciences in Islamicate Societies (800-1700)*. Turnhout, Belgium: Brepols Publishers, 2018. 334 sayfa. ISBN: 9782503574455.

*M. Fariduddin Attar**

Tercüme: Zehra Bilgin**

Modern öncesi İslam dünyasında neşvünema bulmuş öğrenme ve eğitimin kültürünü ve sosyal pratiklerini gün yüzüne çıkarmak modern araştırmaların en zor ve tartışmalı alanlarından biridir. Mevcut birincil kaynakların yetersizliğinden hareketle sosyal pratikleri ve kurumsal yapıları nasıl tahmin edebiliriz? Sosyal olgulara yönelik dolaylı tanıklıkların biyo-bibliyografik kaynaklar ve bilimler ansiklopedileri gibi eserlerdeki bolluğu dikkate alındığında, bu kaynakların ayırt edici özelliği olan, alimlerin hayatları ile öğrenim müfredatlarının idealleştirilmiş ve edebî tondaki anlatılarıyla nasıl baş edeceğiz? Bu soru tarihçilerin önündeki netameli konumunu korumaya devam ediyor. *Teaching and Learning the Sciences in Islamicate Societies (İslam Topluluklarında Bilimleri Öğrenmek ve Öğretmek)*, İslam öğrenim ve eğitimin sosyal pratikleri ve kurumsal bağlamları tarihi sahasında Sonja Brentjes'in kariyeri boyunca ortaya koyduğu birikimin bir hülâsasını sunmaktadır. Bu alandaki araştırmaların yönünü tanımlama ve yeniden belirleme bakımından Brentjes'in çalışmalarının önemli katkıları olmuştur.

Bununla birlikte, Brentjes'in bu çalışmadaki yaklaşımı yeni tarih yazımı yaklaşımları geliştirmekten çok son kuramsal gelişmelere dayanan yeni bir anlatıyı tasavvur etmek şeklindedir. Bu gelişmeler şunları içerir: (1) Abbasi döneminde gerçekleşen ve Yunan-Arap tercüme hareketine denk gelen klasik dönemden Moğol-sonrası dönemin ve sonrasının katı ve gelenek-bağımlı olduğu söylenen kurumlarına değin İslam toplumunda yüksek öğrenimin kademeli bir şekilde yozlaştığını öne süren önceki literatürün referans aldığı "gerileme" endeksli tarih yazımını terk ediş sürecinin tahkim edilmesi; (2) medresenin ve medrese tahsilli alimlerin ilişki ağlarının, bilimsel disiplinlerin aktarımında temel kurumlar olma rolünün doğrulanması; (3)

* Doktor Adayı, McGill Üniversitesi, İslam Araştırmaları Enstitüsü. İletişim: fariduddin.rifai@mail.mcgill.ca.

** Dr. Öğretim Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Bilim Tarihi Bölümü.

klasik Yunan veya çağdaş Avrupalı modellerle kıyasa başvurmadan, ilmî girişimlerin, yöntemlerin ve ilişki ağlarında görülen belirli gelişmelerin İslam kültürüne (*Islamicate*) özgü değerlerinin vurgulanması; (4) biyo-bibliyografik eserlerde sergilenen ve sabit şekilde olmayan sosyal pratiklere ait kategorileri yanlış bir biçimde kurumsal yapılar olarak belirtme temayülünden kaçınılması (örneğin, Michael Chamberlain'ın, George Makdisi'nin ilmî anlayışına yönelik değerlendirmesinin kullanılması); (5) okült bilimlerin saygıdeğer ve kutsal bilimsel bilgi düzeni içerisinde sayılmasına karşı pozisyonda olan modernist-bilimci-teolojik önyargıdan kaçınılması; (6) ilmî ağları ve sosyal pratikleri ortaya çıkarmak için biyo-bibliyografik eserler gibi belge türünde olmayan (*non-documentary*), dolaylı kaynakların makul bir biçimde kullanılması; (7) son ve yukarıdaki değerlendirmelerin bir sonucu olarak, İslam bilgi kurumlarına dair kapsamlı genellemeler yapma ihtiyacına direnilmesi, bunun yerine bilimlerin korunduğu ve aktarıldığı farklı sosyal bağlamları ortaya çıkarmak için yerel örneklere odaklanılması.

Yukarıda zikredilen sonuçları, birleştirilmiş bir çerçevede sunan Brentjes'in çalışması, uzmanlar için faydalı olmasının yanı sıra, akademik tartışmanın incelikleriyle ilgilenmeyen, fakat söz konusu tarihsel dönemdeki (700-1700) resmî ve gayri resmî öğrenim kurumları hakkında yetkin, akıcı ve görece kapsayıcı bir açıklama arayan genel okuyucuya da hitap edebilir düzeydedir. "Görece" diyorum, çünkü kitabın kapsamı başlıkta vaat edilenden daha sınırlıdır. George Makdisi¹, Jonathan Berkey² ve Michael Chamberlain³ gibi uzmanlarca kaleme alınmış alanın başlıca eserlerinden farklı olarak bu çalışma, bilhassa, ana kaynak olarak dinî metinlere bağlı olmayan bilgi alanlarına tekabül eden, çok genel ve belki de olumsuz biçimde anlaşılan bilimsel disiplinlere odaklanıyor. "Matematiksel bilimler, tıp, felsefe ve 'okült bilimler'" konu kapsamı içerisinde yer alır (17). Bu sınırlandırma, her ne kadar kendi içinde meşru olsa da, açıklama gerektirir. Zira yazarın kendisinin de kabul ettiği gibi, alanla ilişkili sınırlar asla değişmez değildir. Ayrıca, yazarın belirttiği başlıca hususlardan biri, dinî ve bilimsel metinlerin aktarıldığı kurumsal mahallin (*loci*) nihayetinde geç Abbasî ve Moğol-sonrası dönemler içerisinde medrese ve diğer kurumsal ortamlara dönüştüğüdür. Öğrenim ve öğretim ağları ile yöntemleri söz konusu olduğunda bir disiplinler topluluğunda elde edilen sonuçlar bir diğerine uygulanabilir mi? Bilgi arayışının bu örtüşen girişimini nasıl kavramsallaştıracağız? Yazar bu sorulara doğrudan cevap vermiyor. Okurun, çalışmanın ana amacının, "dinî olmayan bilimler"

1 George Makdisi, *The Rise of Colleges: Institutions of Learning in Islam and the West* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981).

2 Jonathan P. Berkey, *The Transmission of Knowledge in Medieval Cairo: A Social History of Islamic Education* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1992).

3 Michael Chamberlain, *Knowledge and Social Practice in Medieval Damascus, 1190-1350* (Cambridge & New York: Cambridge University Press, 1994).

olarak ifade edilen disiplinler olduğunu ve bunun neticesinde de daha geniş sosyal pratiklere dair yazarın ulaştığı sonuçların ancak kendi bağlamı içerisinde anlamlı olduğunu aklından çıkarmaması iyi olur (72).

Bu çalışmada konu edilen çeşitli mahallerin kapsamı etkileyicidir. Brentjes sadece Bağdad, Nişabur, Şam, Kahire gibi önemli ilim merkezlerini öne çıkaran ve çok çalışılmış vaziyetteki Abbasi ve Memluk çağlarını dahil etmekle kalmayıp, İlhanlı ve Timur sarayları, Safevî öncesi Şiraz, Safevî İsfahan'ı, Moğol Delhi'si ve Osmanlı İmparatorluğu gibi, İslam entelektüel tarihindeki yeri henüz araştırılmaya başlanan –ki bunda Brentjes'in yaptığı katkıların da payı vardır– bölgeler ve yönetimlerle de ilgileniyor. Kitap bir genel giriş ve sekiz bölümden oluşuyor. Her bölüm belirli konulara, kültürel pratiklere ve kurumlara hasredilmiştir. Bunlar arasında hoca ve talebelerin statüleri, resmî ve gayri resmî eğitim ortamlarının doğası, farklı eğitim yöntemleri, araçları ve malzemeleri olduğu gibi bilgi arayışı, öğretimi ve himaye edilmesini belirleyen çeşitli sosyal değerler ve kurallar da bulunmaktadır. Bu konuların her biri için izlediği yöntem, genellikle biyo-bibliyografik kaynaklardan elde edilen ve belirli kişiler ile kurumları işleyen örnekleri vermeden önce temel meselelerle örüntülerin genel bir çerçevesini sunmak şeklindedir. Bu yaklaşım, İslam dönemine teşmil edilebilir ortak özelliklerin ve genellemelerin serdedilmesine imkan sağlarken, konuların yerel bağlamlarıyla çeşitliliğinin ifade edilebilmesi noktasındaki ihtiyacı dengeli bir biçimde karşılıyor. Dinî ve etnik azınlıkları ve ayrıca kadınların eğitimini içeren örneklerin kitaba eklenmiş olması özellikle dikkate değerdir, zira bu, İslam kültürünün (*Islamicate*) içsel çeşitliliğe sahip olduğuna delildir. Bununla birlikte yazarın da kabul ettiği gibi, bu topluluklar hakkında daha fazla araştırma yapılması gerekliliği izahıta varestedir. Son olarak her bölüm, yazarın konuların yorumlanmasında ve tarih yazımında görülen tartışmalı meselelere dair kendi düşüncelerini içeren bir açıklama notuyla (*postface*) bitiyor. Kitap, yazma eserlerden elde edilmiş görsellerin tıpkıbasımlarıyla Brentjes'in zikrettiği çeşitli ilmî ve siyasi otoriteleri, ilişkili mahalleri, mezhep, disiplin ve hanedan ilişkilerini listeleyen hayli kullanışlı ekler kısmıyla tamamlanıyor. Bibliyografya da muhtemelen İslam eğitim kurumları hakkındaki modern akademik bilgilerin en güncel halini içeriyor. Sonuç olarak, hem araştırmacılar için bir el kitabı hem de öğrenciler için bir ders kitabı olarak kullanılabilir bir eser ortaya çıkmıştır. Osmanlı araştırmacıları, bu kitabı Khaled El-Rouayheb'in Osmanlı bağlamındaki ilmî girişimler üzerine kaleme aldığı ve daha fazla uzmanlık gerektiren çalışması ile birlikte okumalıdır.⁴

4 Khaled El-Rouayheb, *Islamic Intellectual History in the Seventeenth Century: Scholarly Currents in the Ottoman Empire and the Maghreb* (New York: Cambridge University Press, 2015).